

Թեան հրաշալիքների ներդաշնակութեան մէջ. —

...Եւ մերմայնոտ նրանց Բայ-Բին
Գոպեաւ եւ տալիս վեհանման իրէթին,
Կամ հայրենիքի հողին ու քարին,
Սիրաժառ կանչում սեւաշեւայ եարին.
Եւ ամեն մի ծայն այն երգում այնքան
Պարզ եւ եւ զօրեղ, այնքան բնական,
Որ մարդ նոյն ժամին, կարծես, սրտաթուռդ,
Ենթում ե իջնում երկինք ու անդունդ...

Մի այլ տեղ Լօռուայ հանդիւր ձորն եւ ձեր
առաջ եւ այնտեղ Դերեզ գետն եւ շառաւուժ
մրմունջներ. —

...Այն Լօռու ձորն եւ, ուր հանդիպակաց
ժայռերն ամեհի, ռօթերը կիտած,
Դէմ ու դէմ կանգնած, յամու եւ անթարթ
Հայեցանքով իրար հայում են հանգարտ:
Աւել ծովի նման մալը կանգնած
Գրկում եւ դրանց կուրծքը կտի ընկած,
Որ, կարծես, ահա, հէնց այս վայրկեանին
Այսր կ'ընկնեն անաս հանգուրի գլխին:
Ահանդիւր ձոր եւ. այնտեղ Դերեզը
Փրփրած վազում է: Սրբեթաց գետը
Գողում է, ինչպէս վիթաւոր գազան.
Եւ աղաղակին այն երկրասասան
Խոր, լայնաբերան քարանձաւները
Կցում են իրանց Գլխի ծայրերը,
Կպցնում վայրենի ներդաշնակութիւն:
Արարած եւ ազգում անսովոր մարդուն,
Գիշերը լուսնի երկնոտ շողերը
Երբ որ ընկնում են այն անհշիւ ձորը,
Եւ ալքերի հետ խաղում գողալով,
Իսկ ալքերնք գետի շողալով
Յուզում են, իրար յետեւից փախչում,
Կերեզը խաւար անդունդի խորքում,
Մի արծաթափայլ նեղ շերտի նման
Պտոյտներ առած ձգում եւ երկայն...

Սրանք յաղող նկարագրութիւններ են,
զորոնք կարգալով դուր գզում էր, որ ձեր առաջ
կանգնած եւ մի իսկական բանաստեղծ՝ բնութեան
նկարագրներին կենդանութիւն տուող, սակայն
միւս կողմից փոստում էր, որ այնքան զոգտրիկ
նկարագրութիւնները յատկացում են մի «երկ-
շոտ նապաստակ, եւ ծիծաղելի հերոսի, որ
«երեւակայական վեհանմանութիւն» ունի եւ «ան-
յայտ, մուշակապտ քաշնագգական ոգի», Չնայած
մի քանի թերութիւններին, «Լօռեցի Սաբօն»
ուշագրութ եւ, որովհետեւ նրանում կան այնպիսի
յաղբոյւտ կտորներ, որ նրա արժէքը բարձրա-
ցնելուն են ծառայում:

Անցնենք «Մեհրի», պօեմային:

(Հարստութիւն)

ԳԻՊՈՐ ԲԱԼԱՍՆԵՆԱՍ

ՄԱՏԵՆ ԱԳՐԱԿԱՆ

ՎՐԹԱՆԵՆՍ ՎՐԹԱՎԱԳՆՏ ԴԵՐԳՈՂ

ՅԻ ԻՐ ԵՐԿՍՈՒՐԻՐԻՐԻՆԵՐԸ

Մեր ազգայն պատմութիւնը եւ գրականու-
թիւնը գեաւ իր մնայ terra incognita, որուն ի
խնդիր որչափ յառաջենք, պնշափ կը պարզուի
մեր առջեւ նորանոր երեւոյթներով: Այս «ան-
ժանօթ աշխարհին, կը հայի առաջիկայ քննու-
թեան առարկան. որուն մասին յայտ մեր ըն-
թերցողաց անհաւատալի շէտխի թող այն
ամեն յայտնութիւնները, զորոնք պիտի հաննը
յերեւան:

Ո՛վ եւ վրթանէս: Զուր եւ այս մասին պա-
տասխանիք որ ակնկալութիւնը մեր ընդդէմ կամ
տորագոյն մատնագրիւնը. այնպէս ոչինչ առա-
գում եւ, հակառակ իր մեծ անձնաբութեան:
Իւր անուշը լաւ ծանօթ եւ Հնդկութիւնը ընթերցողաց
վրաց Բաժանման պատմութիւնն. բայց ոչ ամ-
բողջական գործունէութիւնը կենտրին եւ գրակա-
նութեան ապարդիւնը մէջ: Յետապայ տողերը
նպատակ ունին ներկայացնել զինքը այս կրկնա-
պատկի ապարդիւնը մէջ նորանոր գծերով:

Վրթանէս ծագմամբ պայծառ նախարարա-
կան տահմէր. Ի. եւ յաճիր գարեբու մէջ փա-
ռաւորում Բագրատունեաց տնէն, որդի Բէլանի՝
եւ եղբայր Սմբատայ վրկանի մարզպանին եւ Գիգ
Դաշտակարանի տեսուչ: Այսչափ ծանօթ եւ մեզի
իր ծնողաց մասին, որոնք 607ին թաւաւին ի կեանս
կը յիշատակեն, Շունեցի թաւաւանն որը
տարւով կարելի չէ ձգել. կ'երեւայ թէ Զ. դարու
երկրորդ կիսուն տեսաւ առաջին անգամ արեւը:

Իւր մատուր զարգացումը ընդունեցաւ
վրթանէս ապահովապէս լաւ ձեռքի տակ ի Դուին,
որ ժամանակի գիտութեան կենդրոնը կը համա-
րուէր Պարսկահայաստանի մէջ: Այսպէս գիտենաւ

1 Գիգ. Թ. 90. «Վրթանիս... Բէլան որդւոյն»,
եւ էջ 109 պարզապէս «Վարդապետ Բէլան», ինչպէս
սովորութիւն էր արեւելեաց թով իբրեւ մականուն գոր-
ծածին:

2 Թողեց Գրգին մէջ անրաթին են երեք անձնա-
ւորութիւնք իրարմ (հմտ. էջ 149, 150, 151, 168, 170),
որ կուսէին կու. տայ երրորդութեան մէջ ծագումն ըլլալ,
եւ արեւմաբ մէջ էջ 151) յայտնապէս ալ ըստած է. Դուշոյ
607ին կամոնիկոսընտրութեան ժողովքին ետրիսկոսները
կը ստորագրեն Սմբատայ, Գիգայ եւ վրթանիի խնդրած
ձեռնարկին. «Եւ կընցար զձեռնարկս այս, եւ կըպի ի սուրբ
կիկղեց, ոյն Դուշոյ. Եւ Մանուէ Բանեղոյ ետրիսկոսս իմ
պաժաւկցաւ: հանդերձ, որոց անուանք ի վերջոյ յիշատա-
կեալ են, եւ Սմբատ վրկան մարզպան եւ տերանց զինու որ իւր
Խէլ-բուս հնդկութիւն» առաջի ամենասուրբ Երբողութեանն,
նախ արտիք մերովք եւ ապա մատանաբ մերովք: Զոս
Մանուէ ինչպէս որ համառօտութեան համար լուծ եւ
եպիսկոպոսաց անունները յալանէ յիշել — «որոց անուանք
ի վերջոյ յիշատակեալ են», նոյնպէս լուծ եւ Սմբատայ եղ-
բայր անունները, որոնք՝ Գիգ եւ վրթանէս Զարաղար
նոյնպէս ի վերջոյ յիշատակում են յալանէ: Հնդ. Ա՜ն
1309, էջ 79 չէին նկատած այս կարեւոր կէտը:

3 Գիգ. Թ. էջ 171. եւ Հնդ. անդ. էջ 79:

երբեմն մոլեռանդութեան մէջ իսկ կը զառաւանդի: Ժամանակին Հայոց կաթողիկոսարանին հոգին եւ շունչն էր ինքը, չկար խնդիր, չկար լուծում, յուրում չունենար ինչը մասնակցութիւն: Այս բուն եռանդը չափազանցութեան առաջնորդեց զինքը մանաւանդ ժամանակակից կրօնական հրատապ միջոցներու մէջ, վեճեր, երբ շատ գոգոսարին էր ուղղորդը կշռէին մէջ բռնէին եռանդան մէքս: մանաւանդ զիբարդգիւ միջոցներին համար: Եւ խոհեմութիւնը, որ միայն կարող էր հաւատարմութեան մէջ պահպանել նօսքը, շատ սակաւ չափով զգալի է Վրթանիսի վրայ: Հարկ է խոստովանել նաեւ, թէ գոյն ազդեցութիւն չգործեց իր վրայ այս նախորդ մէջ նաեւ փառասիրութիւնը, որմէ վարակուած էր գոգոսարաբար:

Այս բնատուրութեան պարզ հետեանքն էին ապահովագէտ այն ամէն խնդիրներն ու կռիւները, որ տեղի ունեցան իր օրով Եւրոպայոց եւ Պարսկաստանի մէջ, որոնց հրապարակեցաւ յայտարարէն: Յիշատակելու արժանի է հոս ալ իւր եւ Սորմենի մէջ եղած թղթակցութիւնը, որ լաւ պատկերացած է իւր բուն աստիճանը քաղկեդոնականաց դէմ եւն: Ասոր գեղեցիկ վկայ է եւ Համազասպի որդի Սահակի թուղթը, որ թուրքի Գրէի մէջ (էջ 108—109) Սորմենի թղթակցութեանն էր զետեղուած է: Այս թուղթը ուղղուած է Սահակին «Սրբաւոր եպիսկոպոս Մանասէի, Եփեսոսեանի եւ Տեառն Թողայ Պաշտպանի» եւ Տեառն Սարգսի եւ Տեառն Վարդապետի (Վրթանիսի), որով յետակոչուած կ'ընէ Սահակ քաղկեդոնականութենէն ի Միջանկար ինչ, զոր «վաւերական մատանեալ» կը վաւերացնէին «Մանասէ . . . եւ Վարդապետ Գրէի»:

Կարելի չէ որոշել ճշդիւ ժամանակը, Վրթանիսն այս խնդրոց համար Գրիգոր ընդդէմ հետ դնաց նաեւ «ի Յոյսն» բանակցութեան, թէ եւ ոչինչ օգուտ տեսնուեցաւ:

Մեծ եղաւ Վրթանիսի արդիւնը մանաւանդ նորոգ տաքած պատկերամատարի դէմ ճակատամարտին մէջ, երբ կուռեցաւ շատ կորովով եւ հզօր գրով: Այս նկատմամբ ընդարձակօրէն կը խօսինք վարդ: Վրթանիսի տեղապահութեան երկրորդ տարին պատահեցաւ Յուրտաւայ Մովսէս եպիսկոպոսի գաւոր, որուն մեծ եռանդեամբ պաշտպանութիւնը Վրթանիսի տեղապահութեան եւ այս առթիւ մտաւ թղթակցութեան մէջ Մովսէսի, Վիւրիսի, Պետրոսի եւ Յուրտաւայ եկեղեցւոյն հետ: Խնդիրն թէ եւ չյաջողեցաւ վերջացնել, բայց իւր միջամտութիւնն անպակաս եղաւ նաեւ Արաքսամու օրով, որուն խորհրդատունն եղաւ եւ քարտուղարը, ինչպէս կը տեսնուի: Վրաց բաժանման պատմութեան մէջ կատարած իւր գերեզմանային երջայլու արդէն մանրամասնութեամբ:

մեկնել ճարտ. պարսկերէն ծանօթ է ինձ ճարտ. քաղաք. շարքի, մեկնել քրոց, commentator, expositor libri. մերմիս ունի նմանութիւն Վրթանիսի Հարգալիւ եւ իւր-իւր յորընդմանց հետ: Սահակի դէպքը առաջին օրընկեր-թոյն կը միանայ Երանյ Յաւելիին հետ, իրեն մինչ հայկական, եւ երկրորդն պարսկական յորընդմանք:

607ին երբ Գուռնի Մայր եկեղեցւոյն մէջ գումարուեցան եպիսկոպոսներ հրամանաւ եւ հակողութեամբ Սմբատայ կաթողիկոս ընտրելու, իրենց ձեռնարկը տուին «Տեառն Սմբատայ Վրկան Մարգարիտի եւ տերանց զինուորի, եւ տեսան Գիգայ Պաշտպանի եւ Վարդապետի Հայոց Հարսապարի» (էջ 149). եւ ձեռնարկն փաւերացուցին «Սմբատ . . . Գիգ . . . եւ Վարդապետ Հայոց Հարսապար»:

Յետ ընտրութեան կաթողիկոսի կրկին մնաց ի Գուռն. ուր շարունակեց գործել իբրեւ քարտուղար եւ խորհրդական ծերունի կաթողիկոսին: Ինքն էր ապահովագէտ Արաքսամու առ Վիւրիսի գրած թղթերու գրիչը: Ինչպէս կը գրացուի գրութեան ոճէն, եւ յայտնի ակնարկութեան ալ կը հանդիպինք նման դէպքի մը մէջ՝ Արաքսամու Աղուանից գրած թղթին մէջ (էջ. 196): Իրմէ է ապահովագէտ նաեւ Սմբատայ առ Վիւրիսի թուղթը, որուն մէջ կը յիշուի յականէ ինքն ալ. «Սրբաւոր Տեառն Վիւրիսի . . . ի Սմբատայ Գուրկան մարգարէ . . . եւ ի Գիգայ Պաշտպանին, եւ ի Վարդապետի Հայոց Հարսապարի . . . ողջն»: Վրթանիս, ինչպէս այլուր առիթ եղաւ բռնու, անձամբ ծանօթ էր կրկնապէս Վիւրիսին:

Այսպիսի իր կենսագրութեանն. թէ ի՞նչ աւելի գործունէութիւն ցուցուց, անյայտ է մեզի: Նմանապէս էր մինչեւ երբ երկրորդ կենաց տարիներն եւ երբ կ'ընքեց, որոշ եղանակով կարելի չէ սահմանել. տակաւին 617ին ի կեանս էր գեռ. յամենայն դէպս հազիւ թէ կոխեց է գարու առաջին քառորդին սեմքը, ինչպէս ամէն պարագայը ցոյց կու տան:

Վրթանիսն է գարու մեր առաջին մատենագիրն է, որ բարձրագոյնին հմտութեամբ փայլած է: Ոչ մէկ ժամանակակից մատենագիր կրնայ մցիլ հետը. ծանօթ էր ժամանակի հայերէն բովանդակ գրականութեան. բաց ասից նաեւ յոյն մատենագիրութեան, ինչպէս էր վկայէր անձամբ:

Իւր մեծ համբաւը իբրեւ կորովագոյն Գերգող, մեծամեծ ակնկալութիւն կը զարթուցանէ ի մեզ՝ ունեւալու իր գրչէն մնացածին յիշատակարաններ՝ գրական ապարդի մէջ: Բայց շատ յուսախար պիտի մնանք եթէ նկատենք հայ Մատենագրութեան պատմութեան մէջ իրեն ընծայած գրական շարք ու փոփոխանք: Վրթանիսն մեծ հանդիսացաւ միայն ժամանակակիցներու լոյս, եւ այնուհետեւ մարեցան արեւը: Թէ հինքեր եւ թէ նորագոյնը ոչինչ աւանդեցին անոր գործունէութեան եւ գրական մեծ արժանեաց մասին, ոչ դը հետաքրքրուեցաւ անով:

Ջարբանալեան (Պատմ. Հայկ. հին Դար. 465—68) է իրեն հետեւելով այլը՝ Վրթանիսի երկարութիւններ կը յիշատակեն պարզապէս թուրքի Գրիգի մէջ իր անունը կրող թուրքեր եւ Լուրդէ՝ Պարսկերմարդէ գումարը, որոնք սակայն ոչ ամբողջ են, եւ ոչ հետեւաբար կը պատկերեն զՎրթանիս իւր էութեամբ:

Վրթանիսի գրութիւնները երկու ընդհանուր խմբի կարելի է բաժնել, թուրքի եւ երկուսի միջեւ: Բայց այս բաժանման մանաւոր

